

Teze k disertační práci

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Ústav filosofie a religionistiky

Filozofie

Mgr. Václav Tollar

Pojmové myšlení u Ladislava Hejdánka v kontextu Husserlovy fenomenologie

Ladislav Hejdánek's conceptual thought
in the context of Husserl's phenomenology

Vedoucí práce: PhDr. Ing. Jiří Chotaš, Ph.D.

2014

Úvod

Cílem předkládané práce je vyložit koncepci pojmového myšlení Ladislava Hejdánka, detailně zrekonstruovat její východiska a základní motivy, a to s ohledem na referenční rámec Husserlovy filosofie, a na základě toho se pokusit o její částečné kritické zhodnocení (práce se nevěnuje Hejdánkovi „nepředmětnému myšlení“, ale pouze pojmovosti, kterou Hejdánek označuje jako řeckou a zpředměťující). Vypracování se vedle běžně dostupných Hejdánkových textů opírá také o jeho *Myšlenkové deníky*, které si psal v průběhu celého života a které představují dosud nepublikovaný korpus textů v rozsahu cca 10 000 normostran.

Hejdánkova koncepce je vztahována k Husserlově teorii významu, jak si ji Husserl ujasňoval ve svém göttingenském období, a to zejména v přednáškách a badatelských rukopisech, které zpracoval a zpřístupnil širšímu českému publiku Petr Urban. Husserlova filosofie uvedeného období tvoří podle našeho mínění vhodný pendant pro výklad Hejdánka.

První dvě kapitoly naší práce jsou přípravným shrnutím Husserlovy teorie významu. První kapitola shrnuje raného Husserla *Logických zkoumání* a rekapituluje některé základní myšlenky Husserlovy teorie intencionality. Je tu představena tzv. noetická teorie významu. Druhá kapitola se věnuje Husserlově noematické teorii významu, která je naším východiskem pro pochopení Hejdánkovy pojetí intencionálního předmětu a představuje základ, od kterého chceme Hejdánkovy úvahy odstiňovat.

Třetí kapitola se už zabývá Hejdánkovou koncepcí pojmovosti a soustředí se na téma intencionálního předmětu, neboť tomuto termínu dává Hejdánek jiný význam než Husserl. Čtvrtá kapitola se věnuje otázce nezbytnosti zavedení pojmu do struktury intencionálního vztahování. Kapitola rekonstruuje fundamentální Hejdánkovu argumentaci ve prospěch pojmů a je polemikou s husserlovským pojmem intencionálního prožitku, resp. s pochopením aktu jako základního útvaru, který prostě jako danost nacházíme ve vědomí. Tato kapitola je pro možnost obhájení Hejdánkovy pozice klíčová. Pátá kapitola je výkladem Hejdánkovy pochopení pojmovosti, přičemž zvláštní důraz je kladen na problematiku „nasuzování“, která Hejdánkovými interprety nebývá správně pochopena. Součástí kapitoly je rozsáhlá polemika s výkladovým stanoviskem Václava Němce. Šestá kapitola uvádí pojmové myšlení do souvislostí Hejdánkovy filosofie řeči a diferencuje pojmové myšlení od myšlení strukturovaného narativně. Závěrečná polemika je namířena proti Husserlovi relativně širokému vymezení identity významu. Práci uzavírá aplikace ukazující místo pojmového myšlení v širším rámci Hejdánkovy filosofie.

1. Intencionalita, předmět a význam u Husserla

Své analýzy v *Logických zkoumáních* pojímá Husserl jako čistě deskriptivní analýzy vědomí; prožitky jsou v rámci této metody zachycovány tak, jak je „v sobě nalézáme“. Přejímá Brentanovu tezi, že každá „psychická bytost“ je schopna si představovat předměty a na základě těchto představ se k nim následně vztahovat. Každý akt má z definice svůj vlastní předmět, „intencionální předmět“ daného aktu. Ten hraje důležitou úlohu něčeho identického, co zůstává tímtež v průběhu změn, tedy v průběhu rozmanitých psychických aktů, které se k němu vztahují. Aby identita mohla být garantována bez ohledu na existenci či neexistenci předmětu, nemůže být intencionální předmět reální součástí aktu a je vůči aktu transcendentní. Veškerá řeč o předmětu musí být založena nikoli na povaze předmětu, ale na povaze intencionálního vztahu, tedy na deskripci rozdílů ve způsobu výkonu dané intence.

Husserl rozlišuje „předmět tak, jak je intendován“ a „předmět přímo, který je intendován“. Vypracováním tohoto rozlišení zakládá možnost, že identický předmět může být představován v různých souvislostech (Napoleon jako „vítěz od Jeny“ i „poražený od Waterloo“).

Zpřesňuje také Brentanovu myšlenku, že veškeré intencionální prožitky jsou buď představami, anebo mají představy za svůj základ, přičemž na místě brentanovské představy u Husserla figuruje objektivující akt. Ke každému objektivujícímu aktu patří kromě matérie a kvality ještě počítková data. Počítky musejí být nejprve jako reprezentující pojaty skrze matérii aktu, která určuje smysl pojetí. Díky tomu, že reprezentující počítkové obsahy jsou matérií pojímány v „identickém smyslu“, je možné transcendovat reální obsah vědomí a vztáhnout se k něčemu identickému mimo vědomí. Otázka, zda to, k čemu se takto vztahujeme, je také v nějakém smyslu jsoucí „o sobě“, je v rámci fenomenologického zkoumání metodicky vyloučena. Poznání chápe Husserl jako vyplňující syntézu objektivujících aktů. Předpokladem poznání není pouhé vnímání předmětu, ale identifikující krytí dvou aktů, resp. dvou jejich předmětností, té, která je pouze míněna, a té, která je názorně přítomna.

Od prostých (smyslových) aktů Husserl odlišuje kategoriální akty; jejich intencionální předměty nejsou představovány bezprostředním způsobem jako „prosté jednoty“, ale na základě představ předmětů fundujících aktů. Ve výkonu kategoriálního aktu je zahrnuto určité kategoriální pojetí dílčích předmětů. Kategoriálními akty se můžeme vztahovat k obecným, ideálním předmětům, jejichž status Husserl zajišťuje nikoli naivním kladením jejich existence, ale vykázaním jejich smyslu a platnosti v kategoriálním názoru. Protože předměty fundujících aktů nevstupují do intence fundovaného aktu, je předmět kategoriálního názoru i-reálný a ne-časový.

Husserl tak originálním způsobem nachází novou cestu k výkladu obecných předmětů, která nesplývá s tradičními pozicemi jeho doby (metafyzické hypostazování obecného – platonismus; psychologické hypostazování obecného – Lockovo pojetí abstraktních idejí; odmítnutí obecných předmětů – různé podoby nominalismu). Smysl pojmu „bytí“ u obecnin neodvozuje od vágní paralely s „bytím“ reálných, individuálních předmětů, ale zakládá jej novým způsobem na myšlence, že bytí znamená platnost, která dospívá k danosti v evidentním aktu. Bytí obecných předmětů je vykazatelné jedině nepřímou, v odkazu k platnosti jistých soudů, které o nich vypovídáme a které jsou nepochybně pravdivé.

Pojetí bytí reálných předmětů není výtěžkem metafyzického rozhodnutí, ale metodicky neutrální deskriptivní analýzy typů prožitků, ve kterých se reálné předměty dávají. Obecné předměty jsou pro Husserla „možnými identickými subjekty predikací, jejichž platnost neimplikuje nic časového“. Individuální předměty jsou naproti tomu „možnými identickými subjekty predikací, jejichž platnost implikuje časové“.

2. Husserlova noematická teorie významu

Analýzy intencionality provedené v *Logických zkoumáních* se primárně zaměřují na prožitkovou stranu korelativního vztahu mezi vědomím a tím, co je vědomím intendováno. Aktový smysl byl vyložen jako jednota *species* sjednocující akty, které je možné z hlediska jejich matérie podřadit nějakému rodu nebo druhu. Každý psychologický akt má určitý smysl, a proto je z tohoto pohledu chápán jako konkrétní instance určité obecné ideality. Tento smysl může být z aktu následně vyzdvižen noetickou reflexí zaměřenou na reální momenty individuálních aktů.

Noematické pojetí významu vychází naopak z poznání, že takováto teprve následná klasifikace aktů by nebyla myslitelná, kdyby již původní akty samy aktivním způsobem nevykonávaly vztah k příslušným rodovým či druhovým idealitám. Významy, ať pojaté noeticky nebo noematicky, jsou podobně jako předměty čímsi identickým pro rozmanité akty, a není proto možné je ztotožnit s prožitky. Významy jsou nečasové, zatímco jakékoli prožitky jsou pomíjivé. Hledaným noematickým protějškem noeticky pojatého významu je předmět ve způsobu, jak je znamenán, tedy jistá „kategoriální předmětnost“.

Husserl řeší otázku dvojího intencionálního vztahu k pokaždé jiné transcendentní předmětnosti, významu a předmětu, neboť hrozí nekonečný regres; žádné takové zdvojování v našem vědomí navíc nezaznamenáváme. Řešení: explicitním předmětem aktu je pouze předmět přímo, kdežto předmět tak, jak je pojímán (tj. význam), je vědomý pouze implicitně (přičemž se může v následné reflexi stát sám explicitním). Implicitně daný význam je schopna vyzdvihnout tzv. kategoriální (nominalizující) reflexe. Kategoriální reflexí může být význam vyzvednut do explicitního vědomí a stát se předmětem přímo.

Předmět přímo a význam jsou jen dvě různé stránky téže funkční souvislosti, nejedná se o dva samostatné předmětné koreláty, ale o dvě „formy“ téhož předmětného korelátu. Jejich vztahem je predikace: předmětným výrazem výkonu predikace je význam, který odpovídá určité sadě predikativních určení, zatímco předmět přímo je identickým nositelem těchto určení jakožto jejich subjekt. Predikací je založeno také vědomí totožnosti, neboť každá predikace nutně odkazuje ke svému nositeli. Vědomí totožnosti pak nechává vyvstat „totéž“ jako identický subjekt dotyčných predikátů.

Noematický význam má charakter kategoriální předmětnosti. Avšak co získáme nominalizací např. prázdného mínění kulatého čtverce, když skutečná kategoriální předmětnost „kulatý čtverec“ nemůže existovat? Husserl nachází odpověď v koncepci asumptivního kategoriálního předmětu. Každý objektivující akt lze převést do tzv. asumptivního modu, který odhlíží od způsobů kladení i od způsobů danosti svého předmětu. Asumptivní transformace aktu zachovává noetický význam a je pro ni charakteristická evidence, se kterou asumptivně kladenému předmětu náleží jeho určení, nezávisle na existenci či vůbec možnosti předmětu. Každému kategoriálnímu aktu pak náleží asumptivní kategoriale i přesto, že mu nemusí náležet skutečné kategoriale. U asumptivního kategoriale je požadována alespoň zřetelnost v uskutečňování kategoriálních formací a syntéz, tj. prostřednictvím skutečné artikulace všech částí a spojů, nikoli s artikulací nezřetelnou a konfuzní.

Předmět představovaný v asumptivní predikaci není skutečnou jednotou, ale pouze „představovou jednotou“, nicméně jednotou je, a tedy je i předmětem. Asumptivní soudy o takovém předmětu (např. kulatém čtverci) mohou být uskutečňovány jako evidentně pravdivé. Díky tomu identita jako hlavní funkce „předmětu přímo“ nezávisí na skutečnosti či možnosti předmětu.

Podle rukopisu z roku 1909 Husserl na noematické straně rozlišuje dokonce mezi trojím: mezi předmětným smyslem, který odpovídá ideálnímu významu, předmětným směrem, který je též idealitou, a předmětem jako takovým, který může a nemusí existovat. Totéž říká i později, v rukopise z roku 1921: „Míněný předmět je moment smyslu, jenž náleží k větě samé, a ne něco vůči ní transcendentního.“ Ovšem „tuto teorii noematické reference Husserl konsekventně nevypracoval. Zůstal nám dlužen jednoznačnou odpověď' ... v otázce souvislosti

fenomenologického a ontologického určení referenčního předmětu (souvislosti mezi předmětem jako ‚momentem smyslu‘, resp. významovým polem objektu (= X), a předmětem jako skutečným, transcendentním předmětem)¹. Předmět přímo je idealitou, kterou je nutné oddělovat od předmětu jako takového.

Některé naznačené souvislosti, připravené v rukopisech, se ovšem nepromítly do pojmu noema, který Husserl zavádí v *Idejích I*. O důležitých detailech teorie významu se tak můžeme poučit jen v Husserlových badatelských rukopisech.

3. Intencionální předmět

3.1 Hejdánkova koncepce v prvním přiblížení

Hejdánek mluví o dvou základních myšlenkových stylech – o narativitě a pojmovosti. Narativita trpí nezanedbatelnou mírou vágnosti. V pojmovém myšlení jsou narativní významy přestrukturovány tak, že umožňují mýnit v rozdílných aktech identicky totéž. Proto je pro pojmovost charakteristická vysoká míra přesnosti, narativními prostředky nedosažitelná. Pojmovost jí dosahuje tím, že dostává pod kontrolu (významově upřesňuje) podstatnou část myšlenkových intencí, které byly v rámci narativity ponechány subjektivní nahodilosti.

Rubem pojmové přesnosti je „zpředmětňování“, tedy tendence posilovat pouze ty myšlenkové intence, které jsou v souladu s příslušnými intencionálně konstruovanými ne-časovými modely (intencionálními předměty v Hejdánkově terminologii), a naopak potlačovat všechny ostatní.

Zpředmětňující tendenci pojmovosti Hejdánek chápe jako vlastní příčinu krize evropské vědy a filosofie. Cestou z krize nemůže být návrat k narativitě, ale jemnější rozlišení v rámci pojmovosti. Podle Hejdánka lze uvažovat o jiném typu pojmového myšlení, které by si na rozdíl od narativity podrželo pojmovou přesnost, ale nepodlehlo tendenci zpředmětňovat veškerou skutečnost. Náčrt takového stylu myšlení Hejdánek podává jen v nezřetelných obrysech, a proto se mu v naší práci nevěnujeme.

Hejdánkuv termín „intencionální předmět“ terminologicky jasně odkazuje k Husserlovi, u něhož je ale pochopen jinak – nikoli jako myšlenkový model prostředkující vztah k transcendentnímu předmětu, ale jako korelát aktu, tedy nejčastěji tento transcendentní předmět sám. Toho si všímají Hejdánkovi kritici, např. Václav Němec, který namítá, že Hejdánek svým terminologickým odkazem Husserla zkresluje.

Předmětem polemiky je dále vztah mezi intencionálním a ontickým („reálným“) předmětem, který Hejdánek vykládá jako „promítání“ vlastností intencionálního předmětu do předmětu ontického. Podle kritiků je Hejdánkova návaznost na Husserla rétorickou záležitostí.

3.2 Idealita jako ryzí předmět

Naší tezí zde je, že Hejdánkova návaznost na Husserla jistě není tak přímočará, jak sám Hejdánek tvrdí (a terminologicky je matoucí), nicméně existuje a je relevantní.

Přestože se Hejdánek neshodne s Husserlem na vymezení povahy bytí časoprostorových skutečností (do Husserlova výměru jednotlivin jako „možných předmětů smyslového vnímání“

¹ Bernet, R., Kern, I., Marbach, E., *Úvod do myšlení Edmunda Husserla*, přeložil P. Urban, OIKOYMENH, Praha 2004, s. 196.

se nevejdou Hejdánkova „pravá jsoucna“, resp. především jejich vnitřní stránka), shoduje se s Husserlem v tom, že bytí „ryzích předmětností“ (kategoriálních předmětů) lze vykázat pouze intencionálně, prostřednictvím evidentní platnosti o nich vypovídajících soudů.

Ani tak by Hejdánek „ryzí předmětnosti“ nepokládal za skutečné v pravém smyslu, nýbrž za zvláštní výjimku, za jakési pseudoskutečnosti, které postrádají existenci, ale vykazují jistou, dokonce apodikticky jistou soudovou platnost. V tom smyslu navazuje Hejdánek na Husserlův objev kategoriálních předmětů z *Logických zkoumání*.

Otázku po vymezení ontologického statusu idealit Husserl v *Logických zkoumáních* nezodpověděl, produktivním způsobem ji ale otevřel jako důležitý problém a dokázal dát idealitám odpovídající smysl. Odhalil také, že se zásadním způsobem podílejí na výkonu našich aktů, takže lze – při zahrnutí dalších Husserlových analýz – opravdu mluvit o jisté podvojnosti ve vztahu k vlastnímu předmětu nějakého aktu (ukázáno v druhé kapitole). Hejdánkův intencionální předmět je proto podle naší interpretace husserlovským kategoriálním předmětem odpovídajícím noematickému významu.

Bytí kategoriálních předmětů je u Husserla vykazatelné v odkazu k platnosti soudů, které o nich vypovídáme. U Hejdánka jsou kategoriality jakýmsi pseudoskutečnostmi, „ryzími předměty“, které jsou – stejně jako u Husserla – přístupné jen prostřednictvím intencionálního vztahu; avšak podle Hejdánka je nutným předpokladem vztahu ke kategorialitám pojmovost.

3.3 Teorie noematické reference

Domníváme se, že věcně je možné Hejdánkovo pojetí uvést do souladu s Husserlem jedině za předpokladu, že nezůstaneme na stanovisku *Logických zkoumání* (Hejdánkovo explicitní odvolávání se na *Logická zkoumání* je nepřesné a matoucí), ale zapojíme pozdější Husserlovy analýzy noematického významu.

S objevem fenomenologické redukce si Husserl uvědomil, že redukované X jako součást noematického jádra nemůže být předmětem ve smyslu předmětu vůči vědomí transcendentního, ale že je idealitou; jedině tak je možné zachovat identifikující funkci X jako nositele predikativních určení.

Myšlenka „promítání“ vlastností Hejdánkova intencionálního předmětu do předmětu ontického může být potom identifikována s Husserlovou myšlenkou udílení noematického smyslu transcendentnímu předmětu. Noematickému X jsou připisovány stejné atributy jako transcendentnímu předmětu, tj. stejný smysl. Jedině ideální X pak může zůstat identické ve změně predikátů a hrát roli garanta identity při změně předmětného smyslu.

Otázka reference k transcendentnímu předmětu není u Husserla uspokojivě vyřešena; teorii noematické reference nikdy konsekventně nevypracoval. Hejdánkovo koncepti „promítání“ proto můžeme interpretovat jako originální pokus o domyšlení Husserla v této linii.

4. Prožitek a pojem

4.1 Husserlovská danost prožitku pro vědomí

Pro raného Husserla je akt tím, díky čemu se mohou jevit předměty, ovšem akt sám se předmětně nejví, ale je prožíván. Po transcendentálním obratu se „jeví“ nejen předmět, ale

i samo jevení, leč pouze jako čistý fenomén. Jevení přestává být empirickou daností a odehrává se v jiném než empirickém čase. Už raný Husserl chtěl vztah k prožitkům vyvázat z objektivace (mínit „něco jako něco“) a hledal možnost jejich „adekvátního vnímání“. Věřil, že aktuální výkon prožitku je vědomí plně dán, na rozdíl od předmětu, který je transcendentní.

Transcendentální obrat znamená opuštění myšlenky bezprostřední danosti reálných momentů aktuálního prožívání a přechod k myšlence samodanosti jako korelátu fenomenologického vnímání, kterým není prožitek kladen jako jsoucí v empirickém čase. Nikoli tedy danost prožitku ve smyslu bodové aktuality prožívání v rámci reální imanence, ale ve smyslu imanentní jednoty trvání v dimenzi čistého fenoménu – jen o tom, co se fenomenologické reflexi vykáže jako totéž napříč časovými fázemi svého trvání, může být řečeno, že je prožíváno. Funkcí aktu je pak aktivní výkon fenomenalizace objektu v rámci čistého fenoménu.

4.2 Hejdánkovo stanovisko k danosti prožitku

Intencionální akty nejsou z Hejdánkova hlediska uzavřené jednotky vymezené svou intencionální funkcí jako u Husserla, ale svobodně se rozvrhující projevy aktivního lidského subjektu, které mají svůj specifický průběh a své možnosti vnitřní koordinace. Uchopování předmětnosti není z Hejdánkova pohledu žádnou jejich vnější, funkční charakteristikou, ale výrazem vnitřně soustředěného výkonu konkrétního subjektu. Reflexe ovšem podle Hejdánka není schopna nahlédnout jiný myšlenkový akt zvnitřka, v jeho autentickém, jedinečném výkonu, ale jen zvenčí, jako předmětný výsledek. Tímto zachytitelným výsledkem je předmětný smysl aktu, tedy intencionální předmět v Hejdánkově terminologii. Hejdánkovo pojetí reflexe de facto splývá s Husserlovým pojetím kategoriální reflexe, jíž je z aktu vyzdvihován jeho noematický význam.

Také z hlediska soudobého fenomenologického bádání jsou jako analyzovatelný fenomén dány pouze způsoby mínění předmětu prostřednictvím významu, nikoli už tyto akty jako prožitky samy; jevení ve smyslu prožitku není dáno jako fenomén. Bezprostředně není prožíván dokonce ani počítkový obsah. Pro danost aktuálního prožitku je charakteristická podstatná inadekvace. Možnost přístupu k prožívání byla – i z pohledu soudobé fenomenologie – Husserlem nekriticky přeceněna. Tím je do jisté míry zpochybněna i možnost realizace Husserlovy teorie noetického významu.

4.3 Argumentace pro zavedení pojmu

Podle Hejdánka ale tato kritika Husserla nestačí. Objasnit je nutné vůbec samu možnost vrátit se prostřednictvím subjektivity k těmtož.

Je-li prožitek už v rámci transcendentálně fenomenologické reflexe vykázan ve svém „rozestření“ překračujícím aktuální prožívání, a tedy jako něco totožného napříč časovými fázemi svého trvání, měla by být právě tato záležitost Husserlem náležitě objasněna a ne odbyta poukazem, že to tak nalzáme v evidenci. Taková evidence je skutečně možná ve zdařilých případech. Poukazem ke zdařilým případům ale není objasněna sama možnost identifikace jako taková.

Pokud je pole čistých fenoménů, jak říká Husserl, podobné „hérakleitovskému toku“, pak výklad povahy trvání musí zohlednit tuto proměnlivost. Jak je garantováno, že se myšlení ke svému předmětu může vracet, tj. že se ve svých ustavičných proměnách může na něčem zachytit? Tímto garantem nemůže být intencionální předmět, neboť jeho konstituce je teprve výsledkem

úspěšného provedení aktu. Jde o to, čím je myšlení směrem k intencionálnímu předmětu soustředěno, aby se ustavilo jako svébytný akt, jímž je pak intencionální předmět míněn.

Husserlův výklad v posledu opomíjí prostředky, které by zajistily to, na čem Husserlovi záleží nejvíc: zaručení trvání, které by překonalo pouhý hérakleitovský tok fenoménů, jinými slovy samu možnost, jak se vrátit v rámci tohoto toku k něčemu totožnému.

Proto musí být akt myšlení ve svém faktickém průběhu koordinován pojmem, jak požaduje Hejdánek. A tím je také obhájen požadavek na zavedení pojmu. Definovat akt jako prožitek vztahující se intencionálně k předmětu je sice možné, ale teprve pojem vysvětluje, proč je takováto definice (i její deskriptivní ověření) možná. Bez pojmu (nebo něčeho jiného, co by koordinaci prožívání zajistilo) nemůže být možnost „myslet totéž“ přesvědčivě založena.

5. Výklad pojmovosti

5.1 Princip ekonomizace myšlení

Hejdánek myšlenkově navazuje na úvahy J. B. Kozáka o principu ekonomizace myšlení, který objasňuje možnost založení vyšší aktivity díky svěřením již zvládnutých aktivit složkám nižším, tedy možnost jisté myšlenkové emergence. Každé nové myšlení se může odehrávat jen na základech předchozích úspěšných ekonomizací.

Princip ekonomizace Hejdánek uplatňuje při odpovědi na otázku, jak se mohou dosud nijak nekoordinované myšlenkové intence vztáhnout (jednoznačně a opakovaně) k něčemu, co není jejich součástí. Sféra pojmového logu představuje onu vyšší úroveň, které může být dosaženo jedině tak, že se subjektivní výkony podřídí určitému řádu. Jednotlivé nekoordinované intence v rámci „hérakleitovského toku“ prožívání začínají být soustředovány určitým směrem, aby se posléze zformovaly do struktury, které spolu s Husserlem říkáme intencionální akt. Garantem koordinace intencí nemůže být intencionální předmět, ale pojem.

5.2 Nasuzování pojmů

Pojmy podle Hejdánka vznikají nasuzováním, tedy jsou ustavovány prostřednictvím soudů, ve kterých je nějak vypovídáno o attributech (budoucích) intencionálního předmětu právě nasuzovaného pojmu. Těmito soudy je nasuzovaný pojem uváděn do souvislostí s dalšími pojmy a je budována síť logických (pojmových) vztahů. Nasuzováním je ustaven pojem, jeho prostřednictvím pak konstituován intencionální předmět.

Pojem nesplývá s intencionálním předmětem a nemá také žádné jeho atributy (pojem trojúhelníka nemá tři strany). Pojem však zakládá vztahy mezi intencionálními předměty. Pojem dále nelze chápat jako předmět, neboť jej nelze mít „před sebou“. Je součástí vnitřního průběhu myšlenkového aktu a mimo akt jej nelze v myšlení nalézt jako na aktu nezávislou skutečnost.

Struktura aktu je Hejdánkem upřesněna skrze rozlišení aktu a intence. Akt je výslednicí koordinovaného úsilí celé řady intencí. Výsledná „přímá“ intence je možná jen na základě úspěšné ekonomizace mnoha nepřímých soudových intencí, které odpovídají jednotlivým soudům v rámci nasuzování a které proto míří různým směrem (k jiným intencionálním předmětům, s nimiž je daný pojem uváděn do souvislosti). Po ustavení nového pojmu jsou nepřímé intence „jakoby zapomenuty“ a uvažována je pouze vyšší, logická vrstva ekonomizace.

„Vyšší“, aktová intencionalita je u Hejdánka vyložena jako výsledek „nižších“ aktivit myšlení. Vztah k předmětu není přímý, ale je nesen mnoha dalšími, z hlediska daného aktu nepřímými intencemi. Přímé intence nazývá Hejdánek také „předmětné“, nepřímé jako „nepředmětné“. Nejde tedy o dva typy intencí stejné úrovně, přičemž by ty druhé byly nějak „zvláštní“, jak je obvykle Hejdánek vykládán, ale poměr obou typů intencí je určen principem ekonomizace.

5.3 Otázka proměňování pojmů

Tato část práce rekonstruuje Hejdánkovy důvody pro odmítnutí myšlenky proměňování pojmů, tedy představy, že obsah pojmů (jejich intenze) se může plynule proměňovat. Je obsírnou polemikou s článkem Václava Němce *Problém nepředmětnosti v myšlení*.² Němcova interpretace pojmovosti u Hejdánka není podle našeho názoru výstižná.

Němcova kritika Hejdánkova konceptu nasuzování spočívá podle nás v přesvědčení, že nasuzováním mohou vznikat nanejvýš „matematické pojmy“, zatímco pojmy vskutku filosofické nemohou být založeny na žádných a priori daných soudech, které si Němec představuje na způsob axiomů geometrie. O podobě „matematických pojmů“ je tak skrze axiomy podle Němce rozhodnuto předem. Zcela jiná situace je u „filosofických pojmů“, kde takovéto soudy k dispozici nemáme. Zde naopak postupujeme cestou kritiky dosavadních pojmů a jejich pojmový obsah na základě kritiky proměňujeme. Hejdánek, který vykládá filosofické pojmy na příkladech z geometrie, podle Němce tento podstatný rozdíl ignoruje a prohřešuje se vůči své vlastní zásadě, totiž že filosofie nemá ulpívat na nedotknutelných systémech, a tedy ani na systémech pevně daných, jednou provždy nasouzených pojmů.

Naše argumentace si klade za cíl prokázat, že Němcova kritika není pro Hejdánkovu koncepci pojmovosti zdaleka tak fatální, neboť je založena hned na několika problematických předpokladech, které se snažíme uvést na pravou míru:

- Poměr soudů a pojmů není jednosměrný (soudy vždy předcházejí pojmy), ale obousměrný (soudy se upřesňují zároveň s ustavováním pojmů).
- „Matematické pojmy“ se jakožto pojmy nijak neliší od jiných pojmů. Hejdánek může užívat stejně dobře „nematematické“ příklady pojmů. Matematické pojmy mají jedinou výhodu: neobsahují odkaz ke skutečnosti, takže na nich může být pojmová práce předváděna v „čisté“ podobě.
- Pro nasuzování pojmů nepředstavují axiomy nutný předpoklad. Eukleidés provedl axiomatizaci geometrie tři staletí po Thalétovi a přinejmenším po celou tuto dobu se matematikové bez axiomů dobře obešli. Zavádění nových matematických pojmů nemůže být redukovatelné na vyvozování z axiomů. Nezávislost nasuzování na axiomech je demonstrována na Kantově příkladu pojmu tělesa.³ Zde nejsou žádné axiomy a nejde ani o matematický pojem.
- Pro nasuzování v Hejdánkově pojetí nemají primární důležitost axiomy, ale vztahy s dalšími pojmy v rámci pojmové „sítě“. Zavádění nových pojmů není mechanickým důsledkem předem daných premis či axiomů, ale je do velké míry arbitrární. Jako nový pojem můžeme zavést v principu cokoliv, co se nám podaří uvést do souladu s ostatními pojmy. Tím je ale uvedená arbitrárnost podstatně omezena; neznamená libovůli a má své jasné hranice (kulatý čtverec).

² Němec, V., *Problém nepředmětnosti v myšlení* [Filosofie nepředmětnosti. Disputace s Ladislavem Hejdánkem], in: *Reflexe*, 2005, č. 28, s. 112–122.

³ Kant, I., *Kritika čistého rozumu*, přel. J. Loužil, J. Chotaš a I. Chvatík, OIKOYMENH, Praha 2001, s. 39.

- Přestože matematika postrádá vztah ke skutečnosti jako jeden z výrazných motivátorů pojmové kritiky, nelze z toho jednoduše usuzovat, že matematické pojmy jsou na rozdíl od pojmů filosofie nebo od pojmů ostatních věd v nějakém smyslu definitivní. Důvody, které vedou k opuštění určitých pojmů v matematice, nejsou o nic méně kritické než důvody, pro které dáváme jedné filosofické koncepci přednost před jinou. Ani matematika nemusí naštěstí setrvávat u pojmů již dříve nasouzených, podobně jako není nucena držet své axiomy v podobě, v jaké je postuloval Eukleidés.
- Pojmy jsou naopak vždy „definitivní“ v tom smyslu, že jsou jednou nasouzeny, odpovídá jim skutečný kategoriální předmět, který garantuje identitu daného pojmu. To se týká jak matematických, tak i všech ostatních pojmů – anebo se nejedná o skutečné pojmy v Hejdánkově smyslu, ale např. o pouhá slova významově určená narativitou.

Němec svou představu pojmovosti vykládá v opozici k Hejdánkovi jako „Begriffsgeschichte“, tedy jako postupné proměňování „této“ pojmu, „[n]akolik ... zůstává součástí myšlenkového úsilí o vypracování pojmu určité skutečnosti“. Čím je ale u Němce garantováno, že jde ve výsledku o jediný pojem, ke kterému se jednotlivá „přechodná“ pojetí – v ideálním případě limitně – blíží? Jak si můžeme být jisti, že jde opravdu o přechodná pojetí směřující k témuž výslednému pojmu a ne o pojetí na sobě zcela nezávislá? Pokud je garantem sama pojmem míněná skutečnost, staví to před nás řadu těžkostí souvisejících s otázkou skutečnosti a jejího možného pojetí, ale v posledu podle nás trpí Němcova myšlenka nezanedbatelnou kruhovostí.

Němec totiž už předem předpokládá referenci k předmětu (jenž má být následně v pojmových iteracích už jen lépe pojmově vystižen), aniž by si uvědomil, že přesnou referenci k předmětu můžeme získat výhradně až na základě nějakého jeho pojmového uchopení (u Husserla na základě pojetí uskutečněného prostřednictvím určité noematické ideality).

Nepomůže tu ani eventuální odkaz k Husserlovu pojmu „předmět přímo“, neboť předmět přímo, garantující identitu intencionálního vztahování, nesplývá s transcendentním, například časoprostorovým předmětem aktu, ale je na existenci či neexistenci transcendentního předmětu nezávislou idealitou.

Koncept „Begriffsgeschichte“, jak jej zastává Václav Němec, je buďto neudržitelný (leđa nepřesně, v metaforické rovině), anebo by musel být založen na nějakých jiných myšlenkových prostředcích, které však Němec ve svém textu neuvádí.

Václav Němec u Hejdánka ztotožňuje soudové akty, prostřednictvím kterých dochází k nasuzování pojmu, a to, čemu Hejdánek říká nepředmětné intence. V důsledku toho vykládá Němec Hejdánkovo chápání pojmu na způsob pojmového atomismu, tedy jako soustředěnost na jediný intencionální předmět, jako by do pojmové práce nebyly zapojeny další pojmové souvislosti. To však platí možná o Husserlovi, nikoli ale o Hejdánkovi.

Dále je řešena otázka identity určitého pojmu. Pojem, který odpovídá témuž intencionálnímu předmětu, může být nasouzen různým způsobem, tj. prostřednictvím různých soudů. Pojmů trojúhelníka odpovídajících stejnému intencionálnímu předmětu může být velké množství. Identitu intencionálního vztahování proto nezaručuje sám pojem, ale jeho prostřednictvím konstituovaný intencionální předmět. Jedině v tomto smyslu pak můžeme mluvit o trojúhelníku jako o jediném identickém objektu. Toto pojetí identity triviálně splývá s pojetím Husserlovým, kde je tímto garantem právě noematická idealita.

Možnost prohlubovat pojmové vztahy v případě dávno ustavených intencionálních předmětů (kterou vidíme na vývoji trigonometrie), je založena právě na možnosti dalšího nasuzování (jímž jsou ustavovány nové a bohatší pojmy téhož intencionálního předmětu). Husserlova teorie významu, která netematizuje pojmy (v Hejdánkově smyslu), ale pracuje rovnou s příslušnými kategoriálními předměty, trpí jistou omezeností, která souvisí s rozhodnutím soustředit veškerý význam jen do idealit. To si uvědomuje Patočka v pozdním článku *Husserlova nauka o eidetickém názoru a její současní kritikové*,⁴ kde rozvíjí pozoruhodnou úvahu o eidetických vztazích a konstatuje u Husserlových podstat „atomický a téměř substancialistický rys“, zatímco podle něj „[ř]íše podstat není říší substrátů, nýbrž vztahů“. V Hejdánkově koncepci, která zavádí pojem a jím realizované pojmové vztahy, spatřujeme určitý pokus o řešení tohoto problému.

6. Pojmovost a řeč

6.1 Hejdánkova teorie řeči

Pojem není totéž co slovo, i když v běžné jazykové praxi se s tímto chápáním často setkáváme. Pojem je součástí intencionálního aktu, slovo je aktu vnější. Slovo ale u Hejdánka není jen fyzický znak (grafická či zvuková podoba), ale jednota fyzického znaku a určitého významu; pokud nic nepojmenovává (nemá význam), není žádným slovem. Slovo musí být aktivně „oživováno“ naším porozuměním, ale ne libovolně; slova mají svůj význam, který není redukovatelný na kontingentní výklad prováděný autorem nebo příjemcem slovního sdělení. Význam dostává slovo zasazením do rámce konkrétního jazyka (a jeho prostřednictvím do světa řeči).

Sféra pojmově strukturovaného významu představuje jen malou část významového bohatství lidské řeči. Jedná se ale o sféru, v níž vztah významu k tomu, co je míněno, dosahuje největší přesnosti. Nasuzování je u Hejdánka tím, co přestrukturovává do té doby narativní význam daného slova. Do centra pozornosti se dostávají pojmové konotace, které realizují vztahy k dalším pojmům a jejich intencionálním předmětům. Původní narativní konotace jsou zatlačovány do pozadí, i když nikdy nebývají eliminovány zcela. Pro pojmovou strukturaci významu nejsou charakteristické asociace jako u narativity, ale logická nutnost: pojmovým přestrukturováním je slovo osvobozeno od nahodilých významových souvislostí a jeho význam vyvstává na pozadí nutných (pojmových) souvislostí.

Pro Hejdánka je řeč světem smyslu; jazyk je konkrétní vnější podobou, jakou na sebe řečové významy berou; významy jsou vnějším způsobem fixovány jazykově, pomocí slov. Díky narativitě se člověku otevřel svět řeči, nepřevoditelný na svět přírodní skutečnosti. Vše, co do té doby bylo pouhou součástí biologického osvětí, se mohlo stát součástí světa řeči. Jeho skutečnými „obyvateli“ jsou jen lidé, ale jejich prostřednictvím mohou být pojmenovány a následně „dostat slovo“ či „promluvit“ také věci, ale např. i mlčení, gesta, krajina či společenská situace.

Ve světě řeči mohou promlouvat také naše vlastní činy, které se tím stávají zřetelnými nejen pro druhé, ale také pro nás samé. Vstupem do světa řeči se proto člověku otevírá možnost reflexe, již jsou nadány jen subjekty lidské úrovně. Fenomény reflexe, vědomí a řeči jsou u Hejdánka těsně propojeny a představují pouze různé stránky téhož procesu: před-člověk opouští své biologické

⁴ Patočka, J., *Husserlova nauka o eidetickém názoru a její současní kritikové* (1965), in: *týž, Fenomenologické spisy II. Co je existence: publikované texty z let 1965–1977*, OIKOYMENH, Praha 2009, s. 175–191.

osvětí a stává se člověkem díky tomu a zároveň s tím, že se mu otevírá svět řeči, jehož prostřednictvím může reflektovat své vlastní aktivity, a ty se mu tak stávají vědomými.

Naše myšlení i promlouvání je strukturováno řečí; obojí je podle Hejdánka vnější stránkou řeči, jejím uskutečněním. Řeč sama každému myšlení i promlouvání předchází. To platí i pro jazyk: myšlení bez jazyka tedy není podle Hejdánka možné, žádné „neřečové“, „předřečové“ nebo „předmluvové“ myšlení podle něj neexistuje. Tím se Hejdánkova koncepce liší od Husserlovy filosofie jazyka, kterou vystihuje to, že „[j]azyk je pro fenomenology spíše ‚ořádkem‘ myšlenky než její jedinou formou“.⁵ Pro Hejdánka je to spíše tak, že do slov „neoblékáme“ naši myšlenku, ale řeč, tedy určitý smysl, který tím aktualizujeme.

6.2 Narativita a pojmovost

Z Hejdánkova rozlišení jazyka a řeči plyne, že rozdíl mezi mýtem a logem v reflexi řeckých filosofů není záležitostí jazyka (řečtiny), ale řeči (smyslu nějakého promlouvání). Pojmovost jako záležitost řeči užívá shodné jazykové prostředky jako narativita, ale přestrukturovává jejich význam. Kritika mýtu u řeckých filosofů podle Hejdánka nebyla namířena proti tehdejšímu bohům, ale proti (narativnímu) způsobu vyprávění o nich. Tento kritický posun byl inspirován vznikající geometrií, ve které narativní styl promlouvání nemůže být pokládán za relevantní. Pojmová přesnost je narativními prostředky nedosažitelná.

Přesnost je odvozena od schopnosti pojmů mýnit přesně tentýž intencionální předmět. Také u Husserla je jejím zdrojem idealita významu. Husserl odlišuje různé stupně idealit významu, avšak identita vztahu k předmětu je podle něj zaručena nejen u skutečného kategorie, ale také v případě pouhého asumptivního kategorie – a také u empirických výrazů, i když jen za předpokladu sdílení společného světa. U Hejdánka je ale jako intencionální předmět akceptováno pouze husserlovské skutečné kategorie, což je důležitý rozdíl mezi oběma koncepcemi.

Z toho plyne, že obor možné identity intencionálního vztahu k předmětu je u Husserla výrazně širší než u Hejdánka. Husserl je přesvědčen, že bez možnosti identity není možné jazykové porozumění. Hejdánek tuto věc diferencuje jemněji: tam, kde má noematický význam podobu skutečného kategorie, a kde tedy jde o pojmově strukturovaný význam, můžeme počítat se striktní identitou intencionálního vztahu. V ostatních případech jde ale o shodu jen přibližnou, i když v běžných situacích postačující. Tato „přibližnost“ je charakteristická pro celou oblast narativních významů.

Avšak Hejdánkovu myšlenku, že pro založení striktní identity nepostačí asumptivní kategorie, je nutné prověřit. Pokud by Hejdánek neměl pravdu, sféru pojmové identity by neadekvátně zužoval a jeho pojetí pojmovosti by bylo možné obvinít z toho, že možnost přesného myšlení nesmyslně vyhrazuje jen pro významy strukturované „na způsob geometrie“.

Na Husserlových příkladech asumptivního kategorie je pak ukázáno, že asumptivní kategorie skutečně není s to založit striktní identitu. Husserl byl podle našeho mínění natolik pod vlivem objektivního jazyka vědy, že aplikoval pojmové uvažování i na významy, které ve skutečnosti pojmově strukturovány nejsou. Domníváme se společně s J. Derridou, že Husserl ve skutečnosti neměl pro narativní rozměr řeči dostatečné porozumění, a proto není v jeho teorii významu odpovídajícím způsobem zohledněn.

⁵ Blecha, I., *Proměny fenomenologie. Úvod do Husserlovy filosofie*, Triton, Praha 2007, s. 178.

Aplikace: Místo pojmového myšlení v poznání světa

V závěrečné „aplikaci“ se pokoušíme zarámovat pojmovost v celku Hejdánkvy filosofie. Hejdánkova úvaha tu opět ústí do pozoruhodné polemiky s Husserlem, a to zejména s jeho myšlenkou udílení smyslu; zároveň se tu ukazuje pozoruhodné propojení témat pojmovosti, řeči, člověka a světa.

Závěr

V předložené práci byla zrekonstruována východiska a základní motivy koncepce pojmového myšlení u Ladislava Hejdánka, a to na pozadí paralelních analýz Husserlovy fenomenologie. Ukázali jsme, že Hejdánek ve své koncepci kriticky navazuje na Husserlova jen naznačenou, ale nikdy v úplnosti nevypracovanou teorii noematické reference, a smysl tohoto Hejdánkova navazování byl detailně upřesněn. Kritické navázání na Husserla ovšem Hejdánka vedlo k nutnosti rozšíření intencionálního schématu o další prvek, jímž je pojem. Důvodem pro zavedení pojmu je u Hejdánka kritika husserlovské danosti intencionálního prožitku pro vědomí. Hejdánkvy důvody pro zavedení pojmu jsou tak argumentačním „kloubem“, na němž spočívá další legitimita Hejdánkových úvah i jeho distance vůči Husserlovi.

Domníváme se, že naší práci byly vytvořeny jisté předpoklady pro celkovější zhodnocení Hejdánkvy koncepce pojmovosti – s výhradou „nepředmětného pojmového myšlení“, které v naší práci z důvodu jeho nedostatečného vypracování u Hejdánka pomíjíme.

Ukázali jsme, že Hejdánkova koncepce pojmového myšlení bývá vykládána nepřesně (například není pochopen fenomén nasuzování, není brán ohled na pojmové vztahy), takže v této nepřesné interpretaci vypadá koncepce předmětného myšlení u Hejdánka ještě mnohem „urputněji“, než zamýšlí její autor. Na druhou stranu ale opravdu platí, že oproti např. Husserlově filosofii je Hejdánkovo pojetí pojmovosti skutečně v jistém smyslu velmi vyhraněné, neboť z hlediska noematických významů akceptuje jako pojmové jen ty, které lze modelovat jako skutečné kategoriální předměty, a nespokojuje se s pouhým asumptivním kategorie. Toto Hejdánkovo rozhodnutí, které jistě sféru pojmových významů nezanedbatelně zužuje, má ale u Hejdánka, jak jsme ukázali, své zjevné odůvodnění v garanci identity intencionálního vztahu.

Garance identity je proto podle naší interpretace důvodem, proč Hejdánek pojmové myšlení vymezuje tak striktním způsobem, jenž se pak může zdát zbytečně vyhraněný. I z tohoto důvodu pak sám Hejdánek hledá „nepředmětné pojmové myšlení“ jako myšlenkový styl, který by tuto identitu (a z ní plynoucí přesnost) zachoval, ale netrpěl by důsledky způsobenými nečasovostí intencionálního modelu (pochopeného ve smyslu Husserlova skutečného kategoriálního předmětu). Tuto Hejdánkovu argumentaci proto shledáváme ze stanoviska naší práce jako legitimní a opodstatněnou, jakkoli co do realizovaného výsledku, tedy přesvědčivého pojetí „nepředmětné pojmovosti“, zatím neúspěšnou.

Obsah práce

1. Intencionalita, předmět a význam u Husserla

- 1.1 Teorie intencionality
- 1.2 Logická zkoumání
 - 1.2.1 Akt a intencionální předmět
 - 1.2.2 Matérie a kvalita
 - 1.2.3 Objektivující akty
 - 1.2.4 Poznání
 - 1.2.5 Kategoriální akty
 - 1.2.6 Obecné předměty
 - 1.2.7 Bytí předmětu

2. Husserlova noematická teorie významu

- 2.1 Transcendentální fenomenologie
- 2.2 Noetická vs. noematická teorie významu
- 2.3 Počátky noematické teorie významu
- 2.4 Význam jako kategoriální předmětnost
- 2.5 Dvojí intencionální vztah: k předmětu a k významu
- 2.6 Vztah významu a předmětu přímo
- 2.7 Idealita významu
- 2.8 Kategoriální ideace
- 2.9 Předmětný smysl a předmětný směr jako dvě ideality
- 2.10 Idealita v Idejích I
- 2.11 Empirické významy

3. Intencionální předmět

- 3.1 Hejdánkova koncepce v prvním přiblížení
- 3.2 Idealita jako ryzí předmět
- 3.3 Teorie noematické reference

4. Prožitek a pojem

- 4.1 Husserlovska danost prožitku pro vědomí
- 4.2 Hejdánkovo stanovisko k danosti prožitku
- 4.3 Argumentace pro zavedení pojmu

5. Výklad pojmovosti

- 5.1 Princip ekonomizace myšlení
- 5.2 Nasuzování pojmů
- 5.3 Otázka proměňování pojmů
 - 5.3.1 Nasuzování a axiomatizace
 - 5.3.2 Redefinování pojmů
 - 5.3.3 Kruhovitost představy „Begriffsgeschichte“
 - 5.3.4 Identita pojmu založená na intencionálním předmětu
 - 5.3.5 Pojem jako garant eidetických vztahů
 - 5.3.6 Němcovo ztotožnění pojmových vztahů a nepředmětných intencí

6. Pojmovost a řeč

- 6.1 Hejdánkova teorie řeči
 - 6.1.1 Pojem a slovo
 - 6.1.2 Narativita
 - 6.1.3 Svět řeči
 - 6.1.4 Reflexe
 - 6.1.5 Myšlení a promlouvání
 - 6.1.6 Poměr jazyka a řeči
- 6.2 Narativita a pojmovost
 - 6.2.1 Hejdánkuv respekt k narativitě
 - 6.2.2 Identita významu u Husserla
 - 6.2.3 Hejdánkuv intencionální předmět jako skutečné kategorie
 - 6.2.4 Identita významu u Hejdánka
 - 6.2.5 Identita založená na asumpčním kategorie
 - 6.2.6 Závěr

Aplikace: Místo pojmového myšlení v poznání světa

Výběr z použité literatury

Primární literatura

- Hejdánek, L., *Nepředmětnost v myšlení a ve skutečnosti*, OIKOYMENH, Praha 1997.
- Hejdánek, L., *Filosofie a víra. Nepředmětnost v myšlení a ve skutečnosti II*, 2. vyd., OIKOYMENH, Praha 1999.
- Hejdánek, L., *Pojetí pravdy a některé jeho ontologické předpoklady*, disertační práce na Katedře filosofie Filozofické fakulty University Karlovy v Praze, vedoucí práce J. B. Kozák, Praha 1952.
- Hejdánek, L., *Setkání a odstup*, OIKOYMENH, Praha 2010.
- Hejdánek, L., *Úvod do filosofování*, OIKOYMENH, Praha 2012.
- Hejdánek, L., Pojem jako „logický objekt“?, in: *Reflexe*, 1994, č. 12, s. 10.1–5.
- Hejdánek, L., Svět řeči a řeč světa, in: *Filozofický časopis* 17, 1969, č. 5–6, s. 714–720. Též in: Zumr, J., Dvořák, P. (eds.), *60 let Filozofického časopisu*, Filosofia, Praha 2013, s. 339–348.
- Hejdánek, L., *Myšlenkové deníky*, korpus textů v rozsahu cca 10 000 normostran, Archiv Ladislava Hejdánka.
- Husserl, E., *Idea fenomenologie a dva texty Jana Patočky k problému fenomenologie*, přel. M. Petříček a T. Dimter, OIKOYMENH, Praha 2001.
- Husserl, E., *Ideje k čisté fenomenologii a fenomenologické filosofii I*, přel. A. Rettová, P. Urban, OIKOYMENH, Praha 2004.
- Husserl, E., *Krise evropských věd a transcendentální fenomenologie. Úvod do fenomenologické filozofie*, přel. O. Kuba, Academia, Praha 1972.
- Husserl, E., *Logická zkoumání I. Prolegomena k čisté logice*, přeložili K. S. Montagová a F. Karfík, OIKOYMENH, Praha 2009.
- Husserl, E., *Logická zkoumání II/1. Zkoumání k fenomenologii a teorii poznání*, přeložili P. Urban, K. Novotný a H. Janoušek, OIKOYMENH, Praha 2010.
- Husserl, E., *Logická zkoumání II/2. Základy fenomenologického objasnění poznání*, přeložil P. Urban, OIKOYMENH, Praha 2012.

Sekundární literatura

- Bernet, R., Kern, I., Marbach, E., *Úvod do myšlení Edmunda Husserla*, přeložil P. Urban, OIKOYMENH, Praha 2004.
- Novotný, K., *O povaze jevů. Úvod do současné fenomenologie ve Francii*, Pavel Mervart, Červený Kostelec 2010.
- Němec, V., Ladislav Hejdánek: Filosofie nepředmětnosti, in: Bendová, M., Borovanská, J., Vejvodová, D. (eds.), *Filosofie v podzemí – Filosofie v zázemí. Podoby filosofie v době normalizace a po sametové revoluci*, Nomáda, Praha 2013, s. 168–187.
- Němec, V., Problém nepředmětnosti v myšlení [Filosofie nepředmětnosti. Disputace s Ladislavem Hejdánkem], in: *Reflexe*, 2005, č. 28, s. 112–122.
- Patočka, J., *Úvod do fenomenologické filosofie*, OIKOYMENH, Praha 1993.
- Urban, P., *Výraz a význam. K problematice jazyka ve filosofii E. Husserla 1900–1914*, disertační práce na Ústavu filosofie a religionistiky FF UK, 2008.